

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Δωδέκατο
Κεφάλαιο

Θεωρία
καί Κοινωνική Πρακτική

Η ΚΑΤΑΛΗΞΗ ΤΟΥ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΘΑ ΦΑΝΕΙ ΙΣΩΣ, ΜΕ ΤΗΝ παρατακτική της λακωνικότητα, ουτοπική, αν όχι άφελής. Ἡ ἀφέλεια εἶναι ἓνα ἀπό τά θανάσιμα ἁμαρτήματα στήν πολιτική, ἀκόμα καί στή φιλοσοφία. Ἀλλά ἡ ουτοπία μπορεῖ νά εἶναι –καί εἶναι– ἀρετή, γιατί ἡ ουτοπία τῆς σήμερον μπορεῖ νά εἶναι ἡ αὐριανή πραγματικότητα. (Ἡ Λένιν ἔλεγε –ὡς γνωστό– ὅτι πρέπει νά ὄνειρευόμαστε, καί ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἀνέλυσαν τή θετική λειτουργία τῆς ουτοπίας). Ἐν πάση περιπτώσει, τό προηγούμενο Κεφάλαιο γιά τό σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό ἀπαιτεῖ ἓνα συμπλήρωμα, πού ἀφορᾷ τή σοσιαλιστική πραγματικότητα. Ἐτσι ἡ θεωρία θά τεθεῖ στή δοκιμασία τῆς πράξης, αν καί στήν προκείμενη περίπτωση θά γίνει κυρίως τό ἀντίθετο: ἡ πραγματικότητα καί ἡ κοινωνική πρακτική θά ἀναλυθοῦν κάτω ἀπό τό φῶς τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας.

Ἡ διαλεκτική εἶναι ἀπό τή φύση της «κριτική καί ἐπαναστατική». Οἱ κλασικοί ἐπέμεναν στήν ἀνάγκη τῆς κριτικῆς: οἱ ἐπαναστάτες θά πρέπει νά εἶναι ἰδιαίτερα ἀνελέητοι ἀπέναντι στά ἴδια τους τά λάθη, τίς ἐλλειψότητες καί τίς ἀδυναμίες τους.

Σήμερα ἡ θεωρία τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα πρόγραμμα. Ὑποτίθεται ὅτι εἶχε γίνει ὁ ὁδηγός γιά τή σοσιαλιστική ἀνάπλαση τῶν κοινωνιῶν σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πλανήτη. Ἡ θεωρία λοιπόν μπορεῖ νά κριθεῖ στήν πράξη, καί νά κρίνει τήν πράξη: τά ἐπιτεύγματα τοῦ σοσιαλισμοῦ, τά λάθη, τά ἐγκλήματα καί τίς τραγωδίες.

Καμιά κριτική δέν εἶναι ἀπροκατάληπτη. Ἡ οὐδέτερη ἀντικειμενικότητα θά χρειαζόταν κάποιον ἔξω ἀπό τήν ἱστορία. Καί, προκειμένου γιά τόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό», ἡ κρίση γίνεται ἀκόμα πιό δύσκολη, γιατί ἐδῶ ἐπεμβαίνουν προκαταλήψεις, συναισθηματικά στοιχεῖα καί σκοπιμότητες.

Ἱστορικά μπορούμε νά ἐπισημάνουμε δύο ἀκραῖες τοποθετήσεις ἀπέναντι στή σημερινή πραγματικότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ: τήν ἔκσταση καί τό μηδενισμό. Ἡ πρώτη θεωροῦσε τόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» περίπου ἰδανική πραγματικότητα: σάν τήν ἐπίγεια πραγμάτωση κάποιου ἰδεατοῦ προτύπου. Ἡ στάση αὐτή, ὅσο καί ἂν κατανοεῖται –ὅταν εἶναι εἰλικρινής–, εἶναι ἀπλῶς μιά ἰδεολογία: μεταφορά τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος στή γήινη πραγματικότητα. Ἄλλωστε οἱ πραγματικότητες πού γνωρίσαμε τά τελευταῖα χρόνια ἐπιτρέπουν πλέον τήν πολυτέλεια τῆς ἔκστασης μόνο στούς ἀφελεῖς ἢ στούς ὑποκριτές. Ἡ δεύτερη, ἀντίθετα, βλέπει μόνο τό ἀρνητικό καί τό καθολικεύει σάν τό μοναδικό καί πάγιο χαρακτηριστικό τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Τό βλέπει, οὐσιαστικά, ἔξω ἀπό τήν ἱστορία, ἀκόμα καί σάν τό τέλος τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἀποψη αὐτή, πού παραγνωρίζει τίς ἀντιθέσεις, τήν κίνηση καί τίς δυνατότητες τοῦ πραγματικοῦ, εἶναι ἀντεπιστημονική καί συνεισφέρει στή γενικευμένη σύγχυση τῆς ἐποχῆς μας.

Ποῦ βρίσκεται ἡ ἀλήθεια; Ὁχι βέβαια κάπου στή μέση, γιατί ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι ὁ μέσος ὄρος δύο σφαλμάτων. Ἡ ἀλήθεια πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στή συγκεκριμένη ἀνάλυση αὐτοῦ πού ὑπάρχει: στήν ἀνάλυση τῶν ὄρων τῆς γένεσής του, τῶν ἰδιομορφιῶν του, τῆς ἱστορικῆς του ἀνέλιξης, τῶν ἀντιθέσεων καί τῶν δυνατοτήτων του. Γιατί ἡ ἀνθρώπινη πράξη δέν οἰκοδομεῖ σ' ἓνα κόσμο ὅπου μιά καί μοναδική ἀντίθεση προεικονίζει μέ βεβαιότητα ἓνα καί μοναδικό ἀποτέλεσμα. Στίς πραγματικότητες, ἰδίως στίς κοινωνικές, λειτουργοῦν πλέγματα ἀντιθέσεων. Ἐτσι ἡ θεμελιώδης ἀντίθεση δέν εἶναι ποτέ καθαρή, δέν λειτουργεῖ ποτέ σέ ταυτόσημες συνθήκες. Συνυπάρχει δυναμικά μέ ἄλλες ἀντιθέσεις, γεννᾷ παράγωγες ἀντιθέσεις, μπορεῖ νά ἐπικαλυφθεῖ γιά μιά περίοδο ἀπό ἀντιθέσεις δευτερεύουσες κ.ο.κ. – ἔξοῦ τό πολυδύναμο τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν καί τό ἀπρόοπτο στήν ἱστορία.

Μάλιστα, στην περίπτωση του μαρξισμού, τό απρόοπτο υπήρξε ό κανόνας, καί τό «κανονικό» δέν πραγματώθηκε οϋτε μία καί μοναδική φορά. Αυτό δέ σημαίνει ότι ή θεωρία είναι λαθεμένη. Λαθεμένη αποδείχτηκε ή σχηματική, οίκονομίστικη έκδοχή της. Όταν ή θεωρία δέν χρησιμοποιήθηκε σχηματικά, προέβλεψε τό απρόοπτο, καί όταν χρησιμοποιήθηκε κριτικά, έρμήνευσε τά λάθη της καί τίς δικές της διαστρεβλώσεις.

‘Ο λεγόμενος «ύπαρκτός σοσιαλισμός» αποτελούσε, καταρχήν, ιστορική κατάκτηση τής ανθρωπότητας. Για πρώτη φορά στην ιστορία καταργήθηκε ή ιδιωτική κατοχή τών μέσων παραγωγής καί εξαφανίστηκαν οί τάξεις – μέ τήν κλασική έννοια του όρου. Για πρώτη φορά δημιουργήθηκαν κοινωνίες απαλλαγμένες από τήν ιδιωτική έκμετάλλευση, τούς παραδοσιακούς ταξικούς ανταγωνισμούς, τήν ανεργία, τήν έξαθλίωση καί τήν άδελφαιότητα. Για πρώτη φορά στην ιστορία οί λαϊκές μάζες άρχισαν νά μετέχουν σέ τέτοια κλίμακα, συνειδητά, καί μέ όδηγό μία έπιστημονική θεωρία στην πολιτική καί στην κοινωνική ζωή, απέκτησαν παιδεία καί πρόσβαση στην πολιτισμική ζωή. Από τήν άλλη πλευρά, αυτός ό σοσιαλισμός, ό ύπαρκτός, στάθηκε ό κύριος συντελεστής στην συντριβή του ναζισμού καί στήριγμα τών άπελευθερωτικών καί τών προοδευτικών κινημάτων. Χάρη στην ύπαρξή του ό ιμπεριαλισμός δέν μπορούσε πιά νά επιβάλλει άνεμπόδιστα τήν πολιτική τών κανονιοφόρων καί νά συντρίβει τά άπελευθερωτικά κινήματα. Τέλος, ό ύπαρκτός σοσιαλισμός, μέ τήν ίδια τήν ύπαρξή του, καί μέσα από έμμεσους δρόμους, συνέβαλε στή βελτίωση τών συνθηκών τών εργαζομένων στις κεφαλαιοκρατικές χώρες.

Κι έκπαραλλήλου, για λόγους όπου ένσυννεχεία θά αναφερθοϋμε, σ’ όλες σχεδόν τίς χώρες του ύπαρκτου σοσιαλισμού κυριάρχησε τό συγκεντρωτικό μοντέλο ανάπτυξης καί διοίκησης συρρικνώνοντας, ανάλογα, τό περιεχόμενο τής εργατικής δημοκρατίας. ‘Ο κ ρ α τ ι σ μ ό ς, ή αυτονόμηση του κράτους από τήν κοινωνία, είχε σάν συνέπεια –όπως είναι γνωστό καί όπως τονίστηκε ήδη– από τή μία τήν αυθαιρεσία, τά λάθη, τά προνόμια καί τή διαφθορά, από τήν άλλη τήν αποξένωση, τήν άδιαφορία, τήν άπολιτικοποίηση καί τή συντήρηση ή τήν αναβίωση παλαιών άξιων καί ιδεολογιών: του έθνικισμού, του τοπικισμού καί τής θρησκείας.

Τέλος, ἡ ὑπαρκτή αὐτή πραγματικότητα ἐπέδρασε ἀρνητικά στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, κυρίως στίς χῶρες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ.

Αὐτά εἶναι μερικά θεμελιώδη δεδομένα, πού δέν πρέπει νά διαφεύγουν ἀπό τόν καθένα πού θά ἤθελε νά μελετήσει ὁποιαδήποτε ὄψη τῆς ἄλλοτε σοσιαλιστικῆς πραγματικότητας. Κι αὐτό, ὄχι γιά νά κάνει κάποιο συμφητισμό τῶν θετικῶν μέ τά ἀρνητικά, ἀλλά γιά νά συλλάβει τήν ἀντιφατικότητα καί τόν δυναμικό χαρακτήρα τοῦ προβλήματος, νά συλλάβει τό θεμελιακό καί πάγιο καί ἐκεῖνο πού εἶναι ἱστορικά μεταβατικό.

Μετά ἀπ' αὐτά τά εἰσαγωγικά, ἄς ἐπιστρέψουμε στό θέμα μας: στό πρόβλημα τῆς ἰδεολογίας, καί εἰδικά στό σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό.

Οἱ κλασικοί δημιούργησαν τίς β ἄ σ ε ι ς τῆς θεωρίας τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅπως ἔλεγε παραστατικά ὁ Λένιν, ἔβαλαν τούς ἀκρογωνιαίους λίθους. Ἄλλά τό οἰκοδόμημα ἔπρεπε νά συμπληρωθεῖ. (Φυσικά δέν πρόκειται γιά οἰκοδόμημα, ἀλλά γιά θεωρία, πού πρέπει νά ἐξελισσεται ὥστε νά ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς). Ἄς πάρουμε σά συμβατική ἀφετηρία τό 1920. Ἀπό τότε ἡ θεωρία ἀντιμετώπισε νέα προβλήματα καί ἀναπτύχθηκε. Ὡστόσο, μέσα στίς ἀφάνταστα σκληρές συνθήκες τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ, διαμορφώθηκε βαθμιαῖα μιά ὀρισμένη ἀντίληψη καί πρακτική, πού ἔγινε στήν πορεία δ ε σ π ὄ ζ ο υ σ α τ ἄ σ η.

Στά πλαίσια μιᾶς ἀναγκαίας προσπάθειας γιά ἐκλαΐκευση, ὁ μαρξισμός κωδικοποιήθηκε καί σχηματοποιήθηκε (μιλάμε πάντα γιά δεσπόμενα τάση καί ὄχι γιά στάσιμη κατάσταση). Ἡ ὀρθοδοξία ταυτίστηκε –μέσ' ἀπό διαδικασίες πού θ' ἀναλύσουμε στή συνέχεια– μέ τήν ἀκαμψία, τή συνθηματολογία, τήν ἐνίσχυση τοῦ συναισθηματικοῦ στοιχείου καί τήν ἐπίπεδη ἐπιλεκτική ἐπανάληψη πασίγνωστων χωρίων ἀπό τούς κλασικούς (citata). Ἡ ἐπιλεκτική παράθεση καί ἐπίκληση χωρίων ἀπό τούς κλασικούς καί ἡ «κατὰ τὸ δοκοῦν» ἐρμηνεία τους –ὑποταγμένη στίς σκοπιμότητες τῆς στιγμῆς–, ἡ ἀπόσπασή τους ἀπό τό συνεκτικό, διαλεκτικό ἔργο τῶν κλασικῶν πού ἀναδείκνυε τίς ἰδιαιτερότητες καί τίς ἀντιφά-

σεις του ιστορικού Γίνεσθαι, επέτρεπε τήν «ιδεολογική» τεκμηρίωση και δικαίωση τῆς ἐκάστοτε πολιτικῆς. Ὁ μαρξισμός ἔτεινε ἔτσι νά μετατραπῆ σέ ἀπολογητικό δόγμα. Ἐτσι βαθμιαία ὑποχώρησε αὐτό πού συνιστᾶ τή δύναμη τῆς διαλεκτικῆς: ἡ «συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων καταστάσεων» (Λένιν), ἀπ' ὅπου ἀνακύπτει ἡ ἐνότητα τοῦ ἐπιμέρους μέ τό γενικό, καθώς καί ἡ ὑπέρβαση αὐτοῦ πού ὑπάρχει μέσα ἀπό τήν κριτική του ἀντιμετώπιση. Ἡ ἀδιάκοπα ἐπαναλαμβανόμενη γενική ἀλήθεια παύει τελικά νά λειτουργεῖ, καί μετατρέπεται σέ ἔλλειψη ἀλήθειας.

Ἡ διαδικασία αὐτή δέν εἶναι ἄσχετη –τό ἀντίθετο– μέ τό πολιτικό κλίμα τῆς ἐποχῆς: τήν ὀξύτατη ταξική πάλη ἐσωτερικά καί σέ διεθνές ἐπίπεδο, τήν ἀνοδο τοῦ φασισμού, τόν πόλεμο, τίς ἐσωτερικές δυσκολίες καί στρεβλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καί ἐντέλει τή μετατροπή τῆς ἐπαναστατικῆς τρομοκρατίας σέ τ ρ ο μ ο κ ρ α τ ί α. Τό συνολικό κλίμα ὀδηγοῦσε ἔτσι στήν πολιτική καί τήν ιδεολογική ἀτολμία, καί βαθμιαία στό σ υ ν τ η ρ η τ ι σ μ ὸ τοῦ ἡγετικοῦ στρώματος, στήν ἀ π ο λ ι τ ι κ ο π ο ί η σ η καί τήν ιδεολογική καθυστέρηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἡ ἀστραφτερή διαλεκτική ἔτεινε νά μεταμορφωθεῖ σέ φανατική λογομαχία καί σέ ἀπολογητικό δόγμα.

Μιλᾶμε –βασικά– γιά τήν περίοδο 1925-1955. Κι ὡστόσο ἡ περίοδος αὐτή δέν εἶναι ἡ περίοδος τῆς λίθινης ἀκινησίας. Μέσα ἀπό ὅλες τίς ἀντιξοότητες –καί ἐναντίον τους– προχώρησε καί ἡ φιλοσοφία καί ἡ ἐπιστήμη καί οἱ τέχνες, καί ὅποιος κάμει τόν κόπο νά ἀνατρέξει στά τεκμήρια ἐκείνης τῆς ἐποχῆς θά τό διαπιστώσει. Ἀλλά ἡ τ ᾶ σ η π ο ὗ δ ἔ σ π ο σ ε σ' αὐτή τήν περίοδο ἦταν ἕνας ἰδιότυπος δογματικός συντηρητισμός – ἰδιότυπος, γιατί μιλοῦσε τή γλώσσα τῆς προόδου. Καί ὁ συντηρητισμός αὐτός κατέστρεψε σέ μεγάλο βαθμό τίς δυνατότητες τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας στό χῶρο τῆς τέχνης, τῆς ιδεολογίας καί τῆς φιλοσοφίας, τῶν κοινωνικῶν, ἀλλά ὡς ἕνα βαθμό καί τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Σήμερα ἀρχίζουμε νά γνωρίζουμε ὀρισμένα στοιχεῖα καί νά διαισθανόμαστε τό μέγεθος αὐτῆς τῆς ἀδιανόητης καταστροφῆς.

Ὁ Λένιν εἶχε γράψει κάποτε ὅτι κανεῖς δέν εἶχε καταλάβει τό *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ, μισό αἰῶνα μετά τόν Μάρξ. Ἀλλά πόσοι εἶχαν ἀφομοιώσει τό

θεμελιώδη πολιτικά και μεθοδολογικά διδάγματα του Λένιν, δέκα, είκοσι ή τριάντα χρόνια μετά το θάνατό του; Μέ βάση τους κλασικούς, ή θεωρία θά έπρεπε νά αναπτυχθεί σταθερά και νά κατακτήσει νέες περιοχές, ταυτόχρονα μέ τήν ανάπτυξη της σάν κριτικής τών ιδεαλιστικῶν και συντηρητικῶν θεωριῶν και τῆς ἴδιας τῆς πορείας τών σοσιαλιστικῶν χωρῶν. Τί έγινε ὅμως στήν πράξη;

Πρῶτα σέ σχέση μέ τήν πολιτική: Ἐδῶ ή φιλοσοφία και ή τέχνη έγιναν θεραπειίδες τῆς πολιτικῆς, ἀκόμα και τών πολιτικῶν – και προπαντός τών Γενικῶν Γραμματέων.

Και τώρα στόν εὐρύτερο χῶρο τῆς ιδεολογίας, τῆς φιλοσοφίας και τών ἐπιστημῶν: Στά χρόνια αὐτά διαδόθηκε εὐρύτερα ή φαινομενολογία και ἀναπτύχθηκε και δέσποσε στή δυτική φιλοσοφία ὁ θετικισμός. Ἡ μαρξιστική κριτική ἀπέναντι στίς νέες αὐτές μορφές τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας ἦταν σχηματική και συνοπτική. Δέν ἀναζήτησε μεθοδικά τίς γνωσιολογικές τους ρίζες και τά θετικά στοιχεῖα τους, τούς μηχανισμούς διαμεσολάβησης ἀνάμεσα στό πραγματικό και τήν ιδεολογική του ἀναπαράσταση κλπ. Ἐτσι τίς ἀνήγαγε ἀπευθείας και τίς ἔκρινε βασικά στό πολιτικό ἐπίπεδο, ἐγκαινιάζοντας μίαν ἀστυνομική ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας («λακέδες», «πράκτορες», «ὄργανα τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ»: ὀρολογία και πρακτική πού σημαίνει ὅτι δέν κατανοεῖται –ἀντίθετα μέ τά διδάγματα τῆς Γερμανικῆς Ἰδεολογίας και τοῦ Κεφαλαίου– ή σχετική αὐτονομία τοῦ ἐποικοδομήματος, ἄρα ή ἰδιαιτερότητα τῆς ιδεολογίας).

Στά χρόνια αὐτά ἀναπτύχθηκαν και διαδόθηκαν οἱ φιλοσοφίες τῆς ὑπαρξης: ὁ ὑπαρξισμός και ὁ περσοναλισμός. Ἐπίσης ἀναπτύχθηκε τό ρεύμα τοῦ νεοθωμισμοῦ. Ἡ μαρξιστική κριτική δέν ἦταν κι ἐδῶ λιγότερο μονόπλευρη. Και προπαντός, τά προβλήματα πού ἔθεσαν οἱ φιλοσοφίες αὐτές θεωρήθηκαν ψευδοπροβλήματα – ή, ἀκόμα χειρότερο, ιδεαλιστικά ἐφευρήματα γιά τόν ἀποπροσανατολισμό τών μαζῶν. Παράλληλα, σ' αὐτή τήν περίοδο ή μαρξιστική ἀνθρωπολογία ὑποβαθμίσθηκε σέ ἠθικολογία, σέ πατερναλιστική διαπαιδαγώγηση πού ἀντιστοιχοῦσε στίς ἀκαμπτες και ἱεραρχικές κοινωνικές δομές οἱ ὁποῖες διαμορφώνονταν στό μεταξύ μέσ

στή σοσιαλιστική κοινωνία. Αὐτός πού ἔχασε βέβαια ἦταν ὁ σοσιαλισμός, γιατί βρέθηκε σχετικά ἄοπλος μπροστά στά νέα ρεύματα καί γιατί ἐγκατέλειψε μιά τεράστια περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας, καλύπτοντας τό κενό μέ χρηστομαθειακές παραινέσεις καί μέ ἐγχειρίδια ἀκαδημαϊκῆς ἠθικῆς πού λογαριαζόταν σοσιαλιστική.

Στά χρόνια αὐτά ἀναπτύχθηκε ἡ μαθηματική λογική, ἡ θετικιστική ἐπιστημολογία, ἡ ἐπιστημολογία τοῦ «κριτικοῦ ρεαλισμοῦ», ἡ γλωσσολογία καί ἡ γενετική ψυχολογία (Piaget). Οἱ νέοι ἐπιστημολογικοὶ κλάδοι καταπολεμήθηκαν συνοπτικά σάν θετικιστικοί, ἡ μαθηματική λογική ὑποτιμήθηκε γιά μιά περίοδο, ὅπως καί ἡ γλωσσολογία (ὅπου δέσποζαν οἱ «γλωσσολογικές» ἀναλύσεις τοῦ Στάλιν μέ τή βυζαντινολογία τους, σάν ἄλλη κλίνη τοῦ Προκρούστη) καί ἡ γενετική ψυχολογία, πού στό χῶρο της δέσποξε μιά μηχανιστική ἐρμηνεία τῆς θεωρίας τοῦ Παυλόφ¹. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ θεωρία τῆς Σχετικότητας ἀντιμετωπίστηκε γιά μιά περίοδο μέ δυσπιστία, καί ἡ ἐρμηνεία τῆς Κβαντικῆς Μηχανικῆς ἀπό τή Σχολή τῆς Κοπεγχάγης κρίθηκε συνοπτικά σάν ἰδεαλιστική². Ἐπίσης μέ δυσπιστία ἀντιμετωπίστηκε στήν ἀρχή ἡ κυβερνητική, μέ ἀποτέλεσμα τήν καθυστέρηση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης στόν τομέα τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν, τοῦ αὐτοματισμοῦ κλπ.³ Μέ μιά ἐλαφρά καθυστέρηση τέλος, ἡ «προλεταριακή ἐπιστήμη» βρῆκε τήν πιο λαμπρή της ἔκφραση στίς τερατωδίες τοῦ Λισένκο καί τῆς Σχολῆς του, μέ ἀποτέλεσμα ἡ μοριακή βιολογία καί ἡ γενετική νά καθυστερήσουν στή Σοβιετική Ἐνωση, σέ σχέση μέ τίς καπιταλιστικές χῶρες. Καί ὅμως οἱ ἀκρότητες τῶν γενετιστῶν ἦταν πραγματικές, καί ἡ βασική θέση τῶν νεοδαρβινιστῶν κέρδισε ἀπό τότε μέχρι σήμερα. Ἀλλά τό μωρό (ἡ διαλεκτική-ὑλιστική ἀντίληψη γιά τήν ἐξέλιξη) εἶχε ἤδη πεταχτεῖ μαζί μέ τά νερά τοῦ μπάνιου – γιά νά χρησιμοποιήσουμε ἄλλη μιά παρομοίωση τοῦ Λένιν. Τέλος, αὐτά τά χρόνια κυρίαρχησε στήν τέχνη ἡ λεγόμενη θεωρία –καί πρακτική– τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ, πού μαζί μέ τή λογοκρισία εἶχαν τίς γνωστές συνέπειες στήν καλλιτεχνική ζωὴ μιᾶς χώρας μέ τόσα προηγούμενα ἐπιτεύγματα στή λογοτεχνία, στίς εἰκαστικές τέχνες, στόν κινηματογράφο, στό θέατρο καί στή μουσική. (Ὡς γνωστόν, ἡ πρωτοπορία τῶν πρώτων ἐπαναστατικῶν χρό-

νων αὐτοεξορίστηκε, σιώπησε ἢ ἐξοντώθηκε στά στρατόπεδα συγκεντρώσεων). Ὁ συντηρητικός ἀκαδημαϊσμός ὑπῆρξε, καί ἐδῶ, τό νόθο τέκνο τῆς «ὀρθοδοξίας».

Στήν Πρώτη Θέση γιά τόν Φόγιερμαχ, ὁ Μάρξ προσδιόριζε σάν τό κύριο μειονέκτημα τοῦ προηγούμενου ὕλισμοῦ ὅτι ἔβλεπε τήν πραγματικότητα ὡς ἀντικείμενο τῆς ἐπιπέτειας «καί ὄχι σάν συγκεκριμένη ἀνθρώπινη δραστηριότητα, σάν πράξη, μέ τρόπο ὑποκειμενικό». Γι' αὐτό τό λόγο ἡ ἐνεργητική πλευρά ἀναπτύχθηκε ἀφηρημένα ἀπό τόν ἰδεαλισμό, πού φυσικά δέ γνωρίζει τήν πραγματική, συγκεκριμένη δραστηριότητα.⁴ Ἡ ἱστορία ἐπαναλήφθηκε αὐτή τή φορά στό ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ, καί ἡ ἐνεργητική πλευρά ἐγκαταλείφθηκε γιά ἄλλη μιά φορά στόν ἰδεαλισμό.

Ὁ μαρξισμός διαμόρφωσε σέ κείνη τήν περίοδο σάν κύριο χαρακτηριστικό του τόν οἰκονομισμό, καί μιά μηχανική, ἄμεση ἀναγωγή τῶν προβλημάτων στό πολιτικό ἐπίπεδο. Ἄλλ' αὐτή ἡ δῆθεν πολιτικοποίηση ἦταν οὐσιαστικά ἄρνηση τῆς πολιτικῆς, πρῶτο, γιατί ἐκχυδαίριζε τά προβλήματα, καί δεύτερο, γιατί τά ἀντιμετώπιζε χωρίς τή συμμετοχή τῶν μαζῶν, καθότι μοναδικός παραγωγός θεωρίας καί ἄσκησης πολιτικῆς ἦταν ἡ κομματική καθοδήγηση.

Οἱ στρεβλώσεις αὐτές, μέ τή συνακόλουθη ἀμβλυνση τοῦ κριτικοῦ πνεύματος, ὀδήγησαν σέ μιά κατάσταση ὅπου συχνά τό ζητούμενο θεωρεῖτο δεδομένο. Ἀποτέλεσμα: ἡ λογική ἀνακολουθία, καί μιά ἐπίπεδη ρητορεία πού δέν ἔθετε πλέον προβλήματα στό χῶρο τῆς ἰδεολογίας. Ὁ μαρξισμός ὑποβαθμιζόταν ὅλο καί περισσότερο σέ ἀπολογητική. Ἐξάλλου ἡ κριτική σ' αὐτή τήν περίοδο ἔτεινε ὅλο καί περισσότερο στή σχηματοποίηση: «ἀριστερός», «δεξιός», «ἀναθεωρητής», «ἰδεαλιστής» κλπ. Ἐτσι τά προβλήματα φτώχαιναν μέ τήν ἀναγωγή τους σέ ἓνα καί μοναδικό –καί συχνά τετριμμένο– ἐρώτημα. Ἡ ἀντίπαλη ἰδεολογία δέν ξεπερνοῦσε κριτικά, καί ἡ θεωρία δέν πλουτιζόταν ἀπό τίς προκλήσεις τοῦ ἀντιπάλου. Ἀλλά τά προβλήματα πού ἐγκατέλειπε ὁ μαρξισμός, τά ἀνέπτυσσε –ὅπως τά ἀνέπτυσσε– ἡ ἀστική φιλοσοφία.

Τό μίγμα αὐτό ἀπό «προσήλωση στίς ἀρχές» καί ἀπό ἰδεολογικό μαγισμοῦ θεωρήθηκε ἔκφραση τῆς «ὀρθοδοξίας». Ἀλλά αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ

ὀρθοδοξία, πέρα ἀπό τό ὅτι ὀδηγεῖ στήν ἀνεπάρκεια τῆς θεωρίας, εἶναι ἤδη ἀναθεωρητισμός, γιατί ἐγκαταλείπει τόν κριτικό καί δημιουργικό χαρακτήρα τοῦ μαρξισμού καί στή συνέχεια ἐκτρέφει τόν ἀναθεωρητισμό σάν τή θεωρητική της ἄρνηση. Ἡ «ὀρθοδοξία», ὅπως κάθε ὀρθοδοξία, ἦταν συντηρητική. Ἀλλά τό τραγικό εἶναι ὅτι οἱ μέτριοι καί συντηρητικοί καταδίωξαν καί ἐξόντωσαν τούς ἐπαναστάτες-δημιουργούς στό ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ «λαοῦ» καί τῆς προόδου.

Ὅταν δέν ὑπάρχει σοσιαλιστική δημοκρατία, οἱ ἄνθρωποι τίς περισσότερες φορές θά τήν ἀναζητήσουν στίς ἀστικές παραδόσεις της. Ἐτσι ὁ «ἀριστερός» ἀναθεωρητισμός γίνεται πηγὴ τοῦ δεξιῦ ἀναθεωρητισμοῦ. Ἡ δογματική σκλήρυνση τοῦ μαρξισμού ὀδήγησε βαθμιαῖα στή θεωρητικὴ ἀνεπάρκεια μπροστά στά νέα προβλήματα: στά προβλήματα τῆς οἰκοδόμησής τοῦ σοσιαλισμοῦ (βλ. π.χ. τίς «θεωρίες» τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ζωῆς τοῦ Στάλιν), μπροστά στό πρόβλημα τῶν νέων μορφῶν πάλης καί τῶν δρόμων γιὰ τή σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση στίς κεφαλαιοκρατικές χώρες, στό πρόβλημα τῶν συμμαχιῶν, τῶν δρόμων τῆς ἐπανάστασης στίς ὑπανάπτυκτες καί ἀποικιοκρατούμενες χώρες κλπ.

Ὁ ἐμπειρισμός ἀπό τή μία, καί ὁ γενικολόγος ἐπαναστατικός βερμπαλισμός ἀπό τήν ἄλλη, γέμιζαν τό κενό πού ἄφηνε ἡ ἀπουσία στρατηγικῆς στό ἐπαναστατικό κίνημα. Τίς συνέπειες τίς πληρώνει κυρίως σήμερα τό ἐπαναστατικό κίνημα.

Τά αἷτια τῆς στρεβλῆς αὐτῆς ἰδεολογικῆς πρακτικῆς θά τά ἀναζητήσουμε ἄραγε μόνο στό ἰδεολογικό καί στό πολιτικό ἐποικοδόμημα, καί εἰδικότερα στήν περιοχὴ τοῦ σοσιαλιστικοῦ δικαίου; Ἀσφαλῶς ὄχι. Αὐτό θά σημαίνει, μαζί μέ τά ἄλλα, ὅτι τό ἐπικοδόμημα αὐτοκαθορίζεται. Αὐτό τό ἐρώτημα θά τό διερευνήσουμε παρακάτω. Γιὰ τήν ὥρα ἐπισημαίνουμε μιάν ἀκόμα ὄψη τῆς πολιτικῆς του διάστασης.

Τό μαρξιστικό κόμμα εἶναι ὁ χώρος ὅπου πρέπει νά διαμορφώνεται προνομιακά ἡ θεωρία. Ἀλλά ἡ σχηματικὴ «ὀρθοδοξία» καί ὁ φόβος γιὰ τυχόν λάθη καί τίς συνακόλουθες συνέπειες, ὀδήγησαν στήν ἀβλυνση τῆς κριτικῆς καί τῆς δημιουργικῆς σκέψης. Ἡ φιλοσοφία ἔγινε γιὰ ἄλλη μιὰ φορά θεραπαινίδα, αὐτὴ τὴ φορά ὄχι τῆς θεολογίας, ἀλλὰ τῆς θεολογού-

σας πολιτικῆς⁵. Καί ἡ θεωραπαινίδα εἶχε σάν κύριο ἔργο της τή διαπαίδ α γ ώ γ η σ η, μέ τό σχολιασμό, τήν ἀνάλυση καί τήν τεκμηρίωση τῶν «θέσεων» τῆς ἀλάνθαστης καθοδήγησης. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ «κομματικότητα», ἦταν στήν οὐσία ἄρνηση τῆς κομματικότητας τῆς φιλοσοφίας καί ἄρνηση τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας.

Σέ κανονικές συνθήκες ὁ μαρξιστής διανοούμενος πρέπει νά εἶναι ἐνταγμένος στόν πολιτικό φορέα καί νά ἐργάζεται σέ ὀργανική σύνδεση μαζί του. Ἀλλά σέ περιόδους στρέβλωσης τῶν σχέσεων θεωρίας καί πολιτικῆς, ὁ διανοούμενος ἀντιμετωπίζει τό θλιβερό δῖλημμα: ἢ θά γίνει κομματικός διανοούμενος, δηλαδή ἐκλαϊκευτής τῆς σοφῆς γραμμῆς τῆς καθοδήγησης καί ἀναπόφευκτα θά πάψει νά εἶναι δημιουργικός μαρξιστής (δηλαδή νά διατηρεῖ τήν κριτική καί δημιουργική του σκέψη), ἢ θά παραμείνει μαρξιστής, ἀλλά θά βρῖσκεται, λιγότερο ἢ περισσότερο, σέ σύγκρουση μέ τόν πολιτικό φορέα.

Μιά ἀπό τίς πιό θλιβερές πλευρές τοῦ ρόλου τῶν κομματικῶν διανοούμενων σέ κείνη τήν περίοδο, ἦταν ἡ διαστρέβλωση τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος: ἡ ἀποθέωση, π.χ., τοῦ ρόλου τῶν τότε ἡγετῶν καί ἡ ἐξαφάνιση ἄλλων ἀπό τήν ἱστορία, ὅπως τοῦ Τρότσκι καί ὄλων τῶν θυμάτων τῆς σταλινικῆς τρομοκρατίας. Λαμπρά δείγματα τῆς ἴδιας πνευματικῆς «ἐντιμότητας» ἀπετέλεσαν στήν ἐποχή μας ἡ ὑπόθεση Λίν-Πιάο, ἡ ἱστορία τῶν 4 τῆς «συμμορίας» τῆς Σαγκάης, καθώς καί οἱ φαιδρότητες γύρω ἀπό τό «σεβαστό πατέρα» Κίμ-Ἰλ-Σούγκ, τίς ἀρκουδοκτόνες ἐπιδόσεις τοῦ προλετάριου Τσαουσέσκου καί τά ἐπιστημονικά ἐπιτεύγματα τῆς αὐτοκρατορικῆς συζύγου Ἑλενας!

Καί ὅμως τόν καιρό τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς οἱ μαρξιστές συζητοῦσαν δημόσια, ἀπό τόν Τύπο, ἢ στίς συγκεντρώσεις καί στά συνέδρια. Τίς διαφωνίες καί τίς ἀντιθέσεις τους δέν τίς ἐκρυβαν στά ἄδυτα τῶν κομματικῶν ἱερῶν, καί ἡ εἰρωνεῖα δέν ἦταν τότε ἀπαγορευμένο ὄπλο. Τό ἴδιο ἐπί Λένιν, πού δέ φειδωλεύτηκε οὔτε τήν εἰρωνεῖα, οὔτε τό σαρκασμό, οὔτε τίς ὕβρεις ἐναντίον τοῦ Τρότσκι καί ἄλλων συνεργατῶν του, μέ τούς ὁποίους συνέχισε πάντα νά συνεργάζεται γιά τή νίκη καί τήν ἐμπέδωση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Οἱ συζητήσεις ἦταν τότε δημόσιες καί ἀδιάκοπες, καί αὐτό θέ-

βαια δέν ζημίωσε οὔτε τήν «ένότητα» οὔτε τήν «πρακτική δουλειά». Τί θά ποῦμε λοιπόν μπροστά στήν ἰδεολογική ἀφωνία τῆς σήμερον; Ἡ δέ θά ποῦμε τίποτα, ἢ θά ἐπιμένουμε ὅτι ἡ πρακτική τῆς ἐποχῆς τοῦ Στάλιν ἦταν λενινισμός! (Ἐπάρχει καί τρίτη λύση: νά χαρακτηριστεῖ ὁ Λένιν φιλελεύθερος ἢ νά τοῦ ἀποδοθοῦν ἔστω μικροαστικές ἀδυναμίες πού τόν ἔκαναν νά ἀνέχεται... δεύτερη γνώμη). Γιά τήν ὥρα παραμένουμε μέ τήν ὁμόφωνη ἀλήθεια μας, πού –τό παρελθόν μᾶς τό δίδαξε– θά τήν καταδικάσουμε κάποτε (πάλι ὁμόφωνα) σά σφάλμα, ἀλλά θ' ἀποφύγουμε γιά ἄλλη μιὰ φορά νά ἀναζητήσουμε τίς αἰτίες τοῦ παράδοξου τῆς ἀλήθειας πού «ἀνεπαισθήτως» μεταμορφώθηκε σέ σφάλμα.⁶

Μιλᾶμε γιά μιάν ἀπό τίς κοσμογονικές καί τραγικότερες περιόδους τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας: Ἐπανάσταση, ἐξωτερική ἐπέμβαση, ἐμφύλιος πόλεμος, ἐρήμωση τῆς οἰκονομίας, ξεπέραςμα τῶν καταστροφῶν καί τῆς ὑπανάπτυξης, πόλεμος, ψυχρός πόλεμος, κοσμογονικά γεγονότα μετά τό δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο. Εἶναι εὐκόλο νά καθόμαστε μετά ἀπό ἕνα τέταρτο αἰῶνα καί νά κρίνουμε ἀπό τά γραφεῖα μας. Φαντάζομαι ὅτι τό αἶσθημα αὐτό καταλαμβάνει τόν καθένα πού ἔχει συνδέσει τή ζωή του μέ τήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀλλά τό αἶσθημα αὐτό δέν πρέπει νά ὀδηγεῖ στήν παραίτηση ἀπό τό καθῆκον τῆς κριτικῆς. Κάθε ἐποχή κινεῖται ἀπό συγκεκριμένες ἀντιθέσεις, καί οἱ ἐπιτυχίες καί τά λάθη ἔχουν τίς αἰτίες τους. Ἔργο τῆς θεωρίας εἶναι νά τίς ἀνακαλύψει κάτω ἀπό τό χάος τῶν γεγονότων καί ὄχι νά ὑποκλίνεται μπροστά στούς δειλοῦς, τοῦς ἀνίκανους, τοῦς ὑποκριτές, πού εἶναι πάντα μέ τό μέρος τῆς καθοδήγησης – ἢ πού εἶναι ἰσόδια καθοδήγηση.

Ἀλλά καιρός νά ἐπιστρέψουμε στό θέμα μας: Πῶς διαμορφώθηκε ὁ σοσιαλιστικός ἀνθρωπισμός σ' αὐτή τήν τριακονταετία (1925-1955) μέ τά μεγαλειώδη ἐπιτεύγματα καί τά τραγικά λάθη, μέ τόν ἀσύλληπτο ἥρωισμό καί τήν ἀφάνταση δειλία μπροστά στούς μηχανισμούς πού εἶχαν αὐτονομηθεῖ καί εἶχαν ἐπιβληθεῖ στήν κοινωνία;

Τά χρόνια ἐκεῖνα τό κύριο βάρος ἔπεσε στήν οἰκονομία. Χωρίς τήν οἰκονομική ἀνόρθωση καί τήν ἀνάπτυξη μιᾶς ἰσχυρῆς βιομηχανικῆς βάσης, ὁ σο-

σιαλισμός θά εἶχε ἐξαφανιστεῖ ἀπό τίς στρατιές τοῦ χιτλερισμοῦ. Ἄλλά ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια γιά τήν οἰκονομία δέν ἐνσωματώθηκε σέ αὐθεντικά σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγῆς, καί δέν καθοδηγήθηκε ἀπό μιά πολιτική πρακτική πού θά ἀντιστάθμιζε τούς σχετικούς κινδύνους. Ἡ κυριαρχία τοῦ συγκεντρωτισμοῦ, ὁ αὐταρχισμός, ὁ οὐσιαστικός θάνατος τῶν σοβιέτ, ἡ μετατροπή τῶν ἐργαζομένων σέ μέσο γιά τήν ἐπίτευξη σκοπῶν πού ἄλλοι ἔθεταν –ὑποτίθεται πρὸς τό συμφέρον τους– (μέ δύο λόγια, ἡ διχοτόμησις τῆς κοινωνίας) ἦταν τά κύρια χαρακτηριστικά μιᾶς διαδικασίας πού ἄρχισε μέ τό θάνατο τοῦ Λένιν καί πού οἱ τραγικότερες συνέπειές της χαρακτηρίζουν τήν περίοδο 1935-1955. Πρῶτος πικρός καρπός ἦταν ἡ κυριαρχία σέ νέες συνθήκες, καί μέ νέα μορφή, τοῦ οἰκονομισμοῦ.

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ δεσπόζουσα τάση στή 2. Διεθνή ἦταν ὁ οἰκονομισμός, καί ὅτι ὁ Λένιν τόν εἶχε χαρακτηρίσει σάν διείσδυση τῆς ἀστικής ἰδεολογίας στό σῶμα τοῦ μαρξισμοῦ. Τώρα στό πρῶτο ἐπίπεδο περνοῦν πάλι τά οἰκονομικά προβλήματα. Τά πολιτικά πλαίσια, ἡ πολιτική διάσταση τῶν προβλημάτων ὑποτιμᾶται ἢ στρεβλώνεται, καί βαθμιαία δεσπόζει ἡ τάση νά ἐξισώνεται ὁ σοσιαλισμός μέ τήν ἐπίτευξη ἑνός ὀρισμένου ἐπιπέδου οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, ἑνός ἐπιπέδου ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀνεξάρτητα ἀπό τό συγκεκριμένο περιεχόμενο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τό εἶδος τοῦ πολιτικοῦ καί νομικοῦ ἐποικοδομήματος καί τήν ἰδεολογία.⁷ Ὁ Althusser, ἀναφερόμενος σ' αὐτή τήν περίοδο, μιλά γιά «μεταθανάτια ἐκδίκηση τῆς 2. Διεθνοῦς»⁸.

Κανείς δέν ὑποτιμᾶ τή σημασία τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα καί τίς οἰκονομικές ἐπιτεύξεις τοῦ σοσιαλισμοῦ⁹. Ἄλλά τό ζήτημά μας δέν εἶναι αὐτό. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ εἶναι τό εἶδος τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού διαμορφώθηκαν σ' αὐτή τήν περίοδο, καί εἰδικά –γιά τό θέμα μας– οἱ ἐπιπτώσεις τους στό σοσιαλιστικό ἐποικοδόμημα.

Πρωτεῖα τῆς οἰκονομίας, ἀποσύνδεση (σχετική) ἀπό τήν πολιτική, κεντρικός συγκεντρωτικός μηχανισμός, ἀνάπτυξη τοῦ συγκεντρωτισμοῦ σέ βάρος τῆς δημοκρατίας, ἀπονέκρωση τῶν σοβιέτ, μετατροπή τῶν συνδικάτων σέ «ἰμάντες» γιά τή μεταφορά τῶν κομματικῶν ἀποφάσεων, φτίρωση

τῆς κριτικῆς, μαρασμός τῆς θεωρίας μέσα στό γενικευμένο κλίμα τοῦ πρακτικισμοῦ καί τῆς ιδεολογικῆς τρομοκρατίας, ὅλα αὐτά σά δεσπόζουσες τάσεις ἢ παγιωμένες καταστάσεις, ὀδήγησαν σέ ἓνα δεύτερο «παράδοξο»: στή νεκρανάσταση τοῦ ἀφηρημένου οὐμανισμοῦ, μέ νέο σοσιαλιστικό ἔνδυμα. (Οἱ «πανουργίες τῆς ἱστορίας» εἶναι ἀνεξιχνίαστες, καί ἡ ἱκανότητα μεταλλαγῆς τῆς ιδεολογίας εἶναι σίγουρα πιό ἀξιοθαύμαστη ἀπό τίς ἱκανότητες τοῦ φτωχοῦ χαμαιλέοντα).

Πρωτοκαθεδρία τῆς οἰκονομίας, συγκεντρωτική πολιτική ἐξουσία, ἱεραρχικές δομές γεννοῦν τήν ιδεολογία καί τήν ἠθική τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης: Ὁ ἐργάτης πρέπει νά ἀποδίδει στό μέγιστο δυνατό. Γι' αὐτό πρέπει νά εἶναι ἐργατικός, πρέπει νά εἶναι πειθαρχικός, καί πρέπει νά εἶναι σεμνός. Δέν χρειάζεται νά εἶναι ἐπαναστάτης (ἢ ἐπανάσταση ἔγινε), δέν χρειάζεται νά σκέφτεται πολύ (τό κόμμα γνωρίζει), δέν χρειάζεται νά διεκδικεῖ (ἢ καθοδήγηση φροντίζει γι' αὐτόν). Ἀλλά οἱ τρεῖς προηγούμενες καπιταλιστικές ἀρετές (καί εὐρύτερα ἀρετές τῶν ἐξουσιαστικῶν κοινωνιῶν) εἶναι ἐπίσης κατηγορίες τῆς θρησκευτικῆς ἠθικῆς. Ἐτσι ὁ σοσιαλισμός, ἄρνηση τῶν ἐξουσιαστικῶν σχέσεων καί τῆς παραδοσιακῆς ἠθικῆς, ἀναπαρήγαγε, μέσα σ' ἓνα συγκεκριμένο πλέγμα σχέσεων, ἀνθρωπολογικές ἀξίες πού ἔπρεπε νά τοῦ εἶναι ξένες.

Στά πλαίσια αὐτά ἀναπτύχθηκε μιά ἠθικολογία γύρω ἀπό τήν ἐργασία. Ἡ παραγωγικότητα ὑψώθηκε σέ ἀνώτερη ἀρετή, καί τίς στερήσεις τῆς σήμερον τίς ἀντιστάθμιζε τό λαμπρό ὄραμα τῆς ἐπαύριο, ὅπου «θά τραγουδοῦσαν». Στά ἴδια πλαίσια διαμορφώθηκε μιά ὀλόκληρη χρηστομάθεια κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς: σεμνότητας, πειθαρχικότητας, σεβασμοῦ τῶν ἀνωτέρων, ὑποταγῆς στή γραμμή, ιδεολογικοῦ κονφορμισμού κλπ. Βαθμιαῖα ἀλλοιώθηκε ἡ εἰκόνα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ καινοτόμου, τοῦ κριτικοῦ, τοῦ ἐπαναστάτη.¹⁰ Στή θέση του ἐμφανίστηκε ὁ παραγωγικός καί σχετικά ἀ-πολιτικός πολίτης, πού ἐναποθέτει τή σκέψη καί τήν πρωτοβουλία του στό θεοποιημένο κόμμα (δηλαδή στήν ἡγεσία). Ἀλλά ἡ λατρεία τῆς οἰκονομίας καί ἡ κατάργηση τῆς πολιτικῆς δέν ἔσωσαν τήν οἰκονομία. Τά «μεγάλα ἔργα τοῦ κομμουνισμοῦ» δέν ἐξαφάνισαν τό δελτίο γιά τήν ἀγορά ἀγαθῶν.

Μέσα από τις ιεραρχημένες κοινωνικές σχέσεις ξεπήδησε πάλι ο Ἄνθρωπος. Ὁ νέος Ἄνθρωπος βέβαια ζεῖ τώρα στή γῆ καί ἡ εὐτυχία του εἶναι ἐπίγεια. Ἀλλά ἡ «εὐτυχία» του εἶναι καί διχοτομημένη. Τό ἓνα της μέρος τό ἀποτελεῖ μιά μικροαστική καί φτωχικά ὑλιστική πραγματικότητα, πού συγκεφαλαιώνεται στήν ἀπολαβή (ἢ στήν ὑπόσχεση γιά ἀπολαβή) βασικῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν καί σέ μιά πεζή καθημερινότητα. Τό ἄλλο της μέρος συνιστοῦν τά λαμπρά ὀράματα τῆς προπαγάνδας.

Ὁ νέος Ἄνθρωπος συνθλίβεται μέσα σ' αὐτή τήν ἀντίφαση πού βιώνει, καί πού δέν εἶν' ἄλλη ἀπό τήν ἀντιφατικότητα τῆς ἴδιας τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας.

Οἱ ἱεραρχικές σχέσεις ὑποβαθμίζουν τήν πολιτική καί τήν ἐνεργητική, πρωτοβουλιική συμμετοχή στήν οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί τότε, μαζί μέ τά ὑλικά κίνητρα, γίνεται ἀναπόφευκτη καί ἡ καλλιέργεια τῆς ματαιοδοξίας, πού συμβαδίζει ἄλλωστε μέ τίς ἐξουσιαστικές σχέσεις μαζῶν-ἡγεσίας. Τά πρίμ, τά βραβεῖα καί τά παράσημα εἶναι ἔκφραση ἀλλοτριωμένων σοσιαλιστικῶν σχέσεων καί κίνητρα μικροαστικῆς ματαιοδοξίας, πού ἐξωραΐζουν μέ τήν τενεκεδένια λάμψη τους τήν πραγματική ζωή τῶν ἀνθρώπων.¹¹ Βραβεῖα παραγωγῆς, ποίησης, τέχνης, ἐπιστήμης. Σιδερένιος ἐργάτης, μέγας ποιητής, μέγας ἐπιστήμονας. Οἱ μέγαλοι ἄνδρες πού δημιουργοῦν τήν ἱστορία ἐπιστρέφουν τώρα στή σοσιαλιστική σκηνή σέ πείσμα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, δικαιώνουν τή στρεβλή σχέση μαζῶν-ἡγεσίας καί συμβάλλουν στή διαιώνισή της. Ὅλη αὐτή ἡ δῆθεν κοινωνική ἐπιβράβευση ἐκτρέφει τή ματαιοδοξία, καί μυστικοποιεῖ τό χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικῆς καί τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ὁ νέος Ἄνθρωπος ἐνσαρκώνεται τώρα στό πρόσωπο τῶν ἡγετῶν καί τῶν μεγάλων δημιουργῶν. Ἡ ἀστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καί τοῦ ἀνθρώπου θά τρίβει χαιρέκακα τά χέρια της, καθώς θά κρυφοβλέπει πίσω ἀπό τό παραπέτασμα τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς.

Οἱ κατηγορίες τῆς ἀστικῆς ἢ τῆς θρησκευτικῆς ἀνθρωπολογίας χρησιμοποιήθηκαν βαθμιαῖα γιά τό χαρακτηρισμό κοινωνικῶν ομάδων, ἢ καί λαῶν: φτωχοί, ταπεινοί, ἄνθρωποι καλῆς θέλησης, ἀπλοί ἄνθρωποι, ἀλλά καί ἐπώνυμοι (οἱ μή-ἐπώνυμοι δέν ἔχουν ὄνομα), εἰρηνόφιλοι λαοί,

ἐργατικοί λαοί, φιλότιμοι λαοί κλπ. Ἔτσι, τουλάχιστον στό ἐπίπεδο τῆς τρέχουσας πολιτικῆς γλώσσας, οἱ ἱστορικές καί ταξικές κατηγορίες ἀντικαταστάθηκαν συχνά ἀπό τήν ἰδεαλιστική –καί ἰδεολογική– γλώσσα.

Ἐν τῷ ἠθικολογικῷ αὐτῷ οὐμανισμῷ ἐκφράζει μία συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν ἠθική γιά νά καλύψει τίς ἀντιφάσεις τῆς πολιτικῆς. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ οὐμανισμός ἀντιστοιχεῖ ἐξάλλου στήν παραμόρφωση καί στήν ἀνεπάρκεια θεωρίας, καί –πράγμα εὐλογο, ὅσο καί παράλογο– περνιέται γιά θεωρία.

Ἐν τῷ ὑπαρκτῷ «σοσιαλισμῷ» σημείωσε μιά σειρά ἐπιτεύγματα, τόσο στό χῶρο τῆς παραγωγῆς καί τῆς ἐπιστήμης, ὅσο καί στήν περιοχὴ τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, ὅπου ἐξαφάνισε τοὺς κλασικούς ταξικούς ἀνταγωνισμούς καί δημιούργησε στοιχεῖα μιᾶς νέας ἐπαναστατικῆς καί λαϊκῆς ἠθικῆς. Βέβαια τὰ ὑπολείμματα τῆς προηγούμενης κοινωνίας δέν ἐξαφανίζονται αὐτόματα οὔτε στό χῶρο τῶν σχέσεων παραγωγῆς οὔτε στό ἰδεολογικό ἐποικοδόμημα. Ἀλλά οἱ σημερινές ἀντιθέσεις στίς σοσιαλιστικές κοινωνίες, πού ἔχουν ὀδηγήσει τόσες φορές στή σύγκρουση τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τό κράτος, ὀφείλονται μόνο στίς ἀρνητικές ἐπιβιώσεις τοῦ παρελθόντος; καί τὰ κατάλοιπα τῶν ἰδεαλιστικῶν φιλοσοφιῶν ἀπό τή μιά, ὁ ἀτομισμός, ἡ ἀδιαφορία, ἡ ἀνηθικότητα, οἱ καταχρήσεις κλπ. ἀπό τήν ἄλλη, πού μειώθηκαν μέν, ἀλλά κάθε ἄλλο παρά ἐξαφανίστηκαν καί συχνά ἐμφανίστηκαν μέ νέες μορφές, ὀφείλονται μόνο στό παρελθόν καί στίς ἐπιδράσεις τῆς «ἐχθρικῆς ἰδεολογίας»; Ἡ μήπως πρέπει νά ἀναζητήσουμε νέες αἰτίες στίς στρεβλές σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγῆς, στήν ὑπαρξή κοινωνικῆς ἱεραρχίας, οἰκονομικῶν ἀνισοτήτων, ὑποτίμησης τῆς θεωρίας καί μετατροπῆς τοῦ μαρξισμοῦ σέ ἀδιάφορο ἠθικολογικό δόγμα – συνολικά δηλαδή στίς νέες ἀντιθέσεις πού ἐμφανίστηκαν στήν πορεία οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ; Ἡ ἠθική, ἡ πολιτική καί ἡ κοινωνική δομή θά θεωρηθοῦν τρεῖς ἀνεξάρτητες περιοχές; ἢ μήπως πρέπει νά ἀναζητήσουμε τόν διαλεκτικό τους ἀλληλοκαθορισμό;

Στήν περίοδο τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκοδόμησης ὑπάρχουν ἀντικειμενικές αἰτίες γιά ἀλλοτριωτικά φαινόμενα: ἡ παραγωγή συνεχίζει νά εἶναι ἔμπο-

ρευματική, ή στενή εξειδίκευση συνεχίζεται, λειτουργεί ο νόμος της αξίας και υπάρχουν οικονομικές ανισότητες. Τό μαρξιστικό «ό καθένας ανάλογα μέ τίς ικανότητές του, στόν καθένα ανάλογα μέ τήν προσφορά του» μπορεί νά εφαρμοστει πολύ ελαστικά. 'Ο Λένιν έπαιρνε μισθό ειδικευμένου εργάτη, αλλά σήμερα οί ανώτερες απολαβές στίς «σοσιαλιστικές» χώρες είναι πολλαπλάσιες από τίς κατώτερες. Καί δέν είναι ίσως τυχαίο ότι στά επίσημα σοβιετικά κείμενα τό «ό καθένας ανάλογα...» έχει αντικατασταθει από τό «από τόν καθένα ανάλογα..., στόν καθένα...». 'Η «άσήμαντη» λέξη από σημαίνει κάτι πολύ σημαντικό: ότι κάποιος παίρνει από... καί δίνει στόν... 'Ο κάποιος δέν είναι φυσικά άλλος από τό όλοτελα αυτόνομημένο Κράτος.

Αλλά ό κρατισμός καί οί οικονομικές καί κοινωνικές ανισότητες δημιουργούν νέες αντιθέσεις. Τούς «μέν» τούς ώθει στόν άγώνα για τήν ατομική επιτυχία, στόν άριδισμό, στόν κονφορμισμό, στήν ύποταγή πρός τά πάνω καί στήν αυθαιρεσία πρός τά κάτω· τούς άλλους στήν άδιαφορία καί στήν παθητικότητα. Στή φάση του σοσιαλισμού διατηρείται τό Κράτος. 'Όταν όμως τό κράτος δέν ελέγχεται από τήν εργατική τάξη, ή επαναστατική βία μπορεί νά μετατραπει σε βία ένονόματι τής εργατικής τάξης. Τό κράτος μπορεί βαθμιαία νά αυτόνομηθει από τήν κοινωνία. Καί τότε επιβάλλεται πάνω της, καταπνίγοντας τήν εργατική δημοκρατία καί τήν κριτική. Τό κράτος, αντί νά ελέγχεται από τίς μάζες, τίς ελέγχει. Είναι ό ύποθετικός εκπρόσωπος τών συμφερόντων τους καί δρα στό όνομά τους, αλλά σύμφωνα μέ τή δική του λογική καί τά δικά του συμφέροντα.

Μέ ποιό τρόπο μπορούν νά αντισταθμιστούν οί άρνητικές αυτές δυνατότητες; 'Η μόνη σχετική έγγύηση είναι ή εργατική δημοκρατία, πού θα ελέγχει τό κράτος, τήν οικονομία, τήν κοινωνική ζωή καί θα ελαχιστοποιει τίς οικονομικές καί κοινωνικές ανισότητες καί τά φαινόμενα του κρατισμού. 'Αλλά βέβαια καί ή εργατική δημοκρατία δέν είναι πανάκεια. Οί εργάτες πρέπει νά άσκηθούν στήν πολιτική καί ν' αφομοιώσουν τή θεωρία, γά νά λειτουργήσει μιá πραγματική εργατική δημοκρατία καί νά μήν χάσουν τήν έξουσία πού θα ιδιοποιηθει ή ανερχόμενη γραφειοκρατία. 'Η ιστορία έδειξε ότι ή εργατική δημοκρατία είναι ακόμα ζητούμενο.